

**ՍԵՌԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎՈՎ ԳՈՅԱԿԱՆ ՈՐՈՇՉԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԳՈՅԱԿԱՆԱԿԱՆ ԲԱՌԱԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Ս. Կ. ԽԱՆՂԱՆՅԱՆ
ԳԴՀ դասախոս

Սեռական հոլովով գոյականական որոշիչները իրենց բովանդակությամբ և իմաստային դրսևորումներով չափազանց շատ են ու բազմազան: Սրանք նման են գոյականի հատկացուցիչ լրացմանը: Այս երկու լրացումներն իրարից տարբերելու համար պետք է հիշել, որ որոշիչը ոչ թե պատկանելություն է ցույց տալիս, այլ արտահայտում է որակ և հատկություն: Այստեղ կարևոր է բառակապակցության լրացման ճիշտ հարցադրումը. պետք է ասել ոչ թե ու՞մ կամ ինչի՞, ինչերի՞, այլ ո՞ր, ինչպիսի՞ և այլն: Որոշ դեպքերում միևնույն բառակապակցության լրացում անդամը հավասարապես կարելի է ընդունել և իբրև որոշիչ, և հատկացուցիչ /սարի ծաղիկ, դրսի պատ/:

Ստորև ներկայացնում ենք վերոնշյալ լրացումների գործածության ոլորտներն ըստ հնարավոր խմբավորումների.

- Ազգակցական հարաբերություն արտահայտող բառեր. մոր ձեռքեր, մոր բառաչ /կնդ./, հոր սիրտ, քրոջ սեր, քավորի մվեր, խնամու բաժին, ազապի թուր, տոհմի ժառանգ, գերդաստանի վկա:

- Տարբեր զբաղվածության հարաբերություն արտահայտող բառեր. վարպետի ձեռք, խոհարարի գաղտնիք, բանվորի աշխատանք, գուսանի երգ, բանաստեղծի երգ, մարզարեի աչք, զինվորի երդում, ռանչպարների կանչ, գործարարի ճարպկություն, ճարտասանի ոճ, մասնագետի աչք:

- Անձնանիշ հասարակ անուններ ցույց տվող բառեր, որոնք արտահայտում են. ա/ տարիքային հարաբերություն. երեխայի խելք, մանկան ճիչ,

- բ/ տեղային հարաբերություն. գյուղացու աշխատանք, արտասահմանցու տեսք, քաղաքացու վարվելաձև, օտարերկրացու արտասանություն,

- գ/ սեռային հարաբերություն. տղամարդու խոսք, տատու գուրգուրանք, հարսի բաժին, տղայի շոր, աղջկա ծայն:

- Մարդու մարմնի մասեր և օրգաններ ցույց տվող բառեր. գլխի մազ, ատամի մածուկ, բերանի համ, սրտի մորմոք:

- Սննդի ու սննդամթերքի անվանումներ ցույց տվող բառերում. քանի որ սննդամթերքը լինում է կենդանական և բուսական, ուստի այս բառերը կարելի է խմբավորել այսպես.

- ա/ կենդանական աշխարհի անուններով արտահայտված սննդի ու սննդամթերքի անվանումներ. կովի մածուն, ոչխարի պանիր, այծի կաթ, գառան դմակ, խոզի միս, ձկան յուղ,

- բ/ բուսական աշխարհի անվանումներով արտահայտված սննդի և սննդամթերքի անուններ ցույց տվող բառեր. ծիրանի չիր, դեղձի կոմպոտ, խնձորի քացախ, ընկույզի մուրաբա, թզի ջեմ, ձիթապտղի յուղ:

- գ/ ընդհանրապես սննդամթերքի անվանումներ ցույց տվող բառերում. կաթի

սեր, թոնրի լավաշ, քարի հաց, տոմատի մածուկ, մեղրի կաթ, հացի խմորիչ, մածունի երես, կաթի շիճուկ:

- Կենդանական աշխարհի անվանումներ արտահայտող բառեր. թռչնի գրիպ, խոզի գրիպ,

- Բուսական աշխարհի անվանումներ արտահայտող բառեր. թեյի բաժակ, ծիրանի փող, սուրճի մրուր, վարդի հոտ,

- Պետությունների, ինքնավար կազմավորումների բաղադրյալ հատուկ անուններ ցույց տվող բառերում. Հայաստանի Հանրապետություն, Ղարաբաղի Հանրապետություն, Բրիտանիայի Թագավորություն, Ռուսաստանի Ղաշնություն, Ադիգեյի Հանրապետություն:

- ՀՀ նախարարությունների անվանումներն արտահայտող բառեր. Առողջապահության նախարարություն, Կրթության և գիտության նախարարություն, Մշակույթի նախարարություն, Սփյուռքի նախարարություն, Պաշտպանության նախարարություն:

- Համաշխարհային կազմակերպությունների, հաստատությունների, երկրի հասարակական, քաղաքական մարմինների բաղադրյալ անուններ արտահայտող բառերում. Անվտանգության խորհուրդ, Շախմատի ֆեդերացիա, Միավորված ազգերի կազմակերպություն, Ազգերի լիգա, Ազգությունների խորհուրդ, Եկեղեցիների խորհուրդ:

- Բնության երևույթների և առարկաների անվանումներ ցույց տվող բառեր. քամու համբույր, գիշերվա երագ, ցերեկվա տեսիլք, մութի թև, ծիածանի գույն, երկնի ծաղիկ, երկնքի աշխարհ:

- Ուսումնական հաստատությունների և տարբեր կրթօջախների անվանումներ ցույց տվող բառեր. Գավառի պետական համալսարան, Երևանի Հերացու անվան բժշկական համալսարան, Գլաձորի համալսարան, շախմատի դպրոց, արվեստի դպրոց, Թումանյանի անվան դպրոց, Շիրակացու վարժարան, սպորտի դպրոց:

- Ժամանակ ցույց տվող բառերի անվանումներ. օրվա վերջը, տարվա եղանակը, օրվա ծախս, ամանորի գիշեր, իրիկնահացի ժամ, ճրագալույցի պահ, իրիկվա տապ, «Մթնշաղի անուրջներ», առավոտվա շաղ:

- Տարվա եղանակների անվանումներ. գարնան զարթոնք, գարնան ծաղիկ, ամռան շոգ, ամռան երեկո, ամռան տապ, աշնան միրգ, աշնան մորմոք, ծմռան գիրկ, ծմռան թագուհի, ծմռան բուք:

- Համաշխարհային տոների, նշանավոր օրերի, իրադարձությունների անուններ ցույց տվող բառեր. Մարտի 8, Ապրիլի 7, Ապրիլի 24, Հաղթանակի օր, Գիտելիքի, գրի և դպրության օր, Անկախության օր, Շինարարի օր:

- Երկնային մարմինների, մոլորակների անվանումներ արտահայտող բառեր. արևի շող, «Լուսնի սոնատ», աստղի փայլ, լուսնի ամիս:

- Նյութ ցույց տվող բառերի անվանումներ. ոսկու փայլ, բրդի գուլպա, գինու բաժակ, օդու շիշ, քարի հաց, արծաթի գդալ:

- Ազգային հարաբերություններ արտահայտող բառեր. հայի բախտ, գնչուհու սեր, գերմանացու կարգապահություն, ճապոնացու ճկունություն, նեգրի ժպիտ, վրացու քիթ, կովկասցու պար:

- Գիտաբառերի և տերմինների անվանումներ արտահայտող բառեր. Արքիմե-

դի օրենք, Պյութագորասի թեորեմ, Բեռնուլի բանաձև, Նյուտոնի օրենք, թեորեմի ապացույց, փողի զանգված, շուկայի առաջարկ, արյան ճնշում:

- Տեխնիկական սարքավորումների, էլեկտրական ապրանքների և դրանց դետալների անվանումները ցույց տվող բառեր. հեռախոսի լար, էկրանի լույս, համակարգչի մկնիկ, մեքենայի մարտկոց, լիցքավորման քարտ, էներգիայի հոսանք, հեռուստացույցի պալար, ռադիոյի ընկալուչ, ժամացույցի սլաք:

- Գրենական պիտույքների անվանումներ ցույց տվող գոյականներ. տետրի շապիկ, գրքի կազմ:

- Իրավաբանական տերմիններ և եզրեր արտահայտող բառեր. օրենքի ուժ, իրավաբանի միտք, իրավաբանի գործելակերպ, դատավորի վճիռ, հասարակության կարծիք, մահվան վճիռ, մարդու իրավունք:

- Բժշկության մեջ գործածվող տերմիններ և եզրերի անվանումներ. քիթ-կուկորդի բժիշկ, արյան ճնշում, հիվանդի սննդակարգ, հոդացավի միջոց, սրտի ինֆարկտ, երկունքի ցավ, թոքի ջերմություն, գլխացավի դեղ, նյարդի լարում:

- Մի շարք տեղանիշ գոյականների անվանում ցույց տվող բառեր. անապատի արև, օվկիանոսի ջուր, ջերմոցի վարումը, դպրոցի զանգ, դրսի պատ, քարի հաց, թոնրի լավաշ, ներսի դուռ, դաշտի բույս:

- Առօրյայում և կենցաղում գործածվող առարկաների անուններ ցույց տվող բառեր. կոճի թել, ասեղի ծակ, մատանու քար, վառարանի ծուխ, օջախի ծուխ, պատի ժամացույց, պատի գորգ, հատակի գորգ, սեղանի ժամացույց:

- Որոշ վերացական գոյականներ. Սիրո կամուրջ, հոգու հատոր, աստծու կրակ, երջանկության մեխանիկա, կյանքի ընկեր, խղճի ծարավ, ցավի մորմոք, մենության խավար, վեհության խիմո, անկման սարսափ, սգի լաց, ծարավի չորություն, արհավիրքի ուժ, հավատի մեղք, սգո արարողություն, հրեշտակի թև, խոհերի շշուկ, ցավի արցունք, ուրվականի շունչ, խնդության ճիչ:

- Մի շարք թանձրացական գոյականներ. հարսանիքի գիշեր, օջախի սալ, դեզի ստվեր, տոնածառի լույս, դռան զանգ:

- Մի շարք գրաբարի սեռական- տրականի քարացած ձևեր ունեցող բառեր. Մշո դաշտ, Գեղարքունյաց լեռներ, Սյունյաց աշխարհ, Սևանա լիճ, Վրկանա ծով, Գեղամա ծովակ, հայոց աշխարհ, կայսեր գահ, դստեր սեր, Առաքելոց վանք, պարսից շահ, Արշակունյաց դինաստիա, Պարսից ծով, Կասպից ծով, օրինաց երկիր, Արծրունյաց տիկին:

- Որպես վերնագրեր հանդես եկող բաղադրյալ հատուկ անուններում. «Լուսնի տոնա», «Սասնա ծռեր», «Մատյան ողբերգության», «Մթնշաղի անուրջներ», «Ծիրանի փող», «Մահվան տեսիլ», «Կատվի դրախտ», «Ռանչպարների կանչ», «Մանկության օրեր», «Հարդագողի ճամփորդները», Ֆլորայի այգի, Կարապի լիճ, Շամիրամի այգիներ:

ОСОБЕННОСТИ СУБСТАНТИВНЫХ ОПРЕДЕЛЕНИЙ В ФОРМЕ РОДИТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА В ИМЕННЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЯХ

С. К. ХАНДАНЯН

В статье рассмотрены именные словосочетания, имеющие субстантивные определения в родительном падеже. Последние представлены определенными смысловыми

группами, касающимися разных сфер жизни.

FEATURES OF ATTRIBUTES EXPRESSED BY A NOUN IN THE GENITIVE CASE USED IN NOUN PHRASES

S. K. KHANDANYAN

In this article we mainly consider the noun phrases, with substantivized attributes in genitive case. The latter are represented by certain semantic groups that relate to different sectors and spheres of life.

ՆՈՐԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ԿԱՂԱՊԱՐՆԵՐԸ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՕՐԲԵԼՅԱՆԻ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՆ ՆԱՅԱՆԳԻՆ ՍԻՍԱԿԱՆ» ԵՐԿՈՒՄ

Յ. Խ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԳՊՀ դասախոս

Ստեփանոս Օրբելյանի գործածած նոր բառերի մեծ մասը կազմված են հայերենի բառակազմական օրինաչափություններին համապատասխան: Ինչպես նշում է Լ. Հովսեփյանը. «գրաբարի բառակազմական կաղապարների բազմազանությունը, ինչպես նաև հիմքային զուգաձևությունների առատությունը նպաստում են անհատական բառակերտմանը և հնարավորություն տալիս ստեղծելու ոճական բազմազանության աղբյուր հանդիսացող հարամվանական և հոմանշային շարքեր»:

Նոր բառեր ստեղծելու և ընդհանրապես բառապաշարի հարստացման հիմնական միջոցներից են բառաբարդումը և ածանցումը:

Բառաբարդում: Համադրական բարդություններ:

Օրբելյանը նոր բառերի մեծ մասը ստեղծել է բառաբարդման սկզբունքով, հայերենին հատուկ բառակազմական կաղապարներով: Դրանք հիմնականում իսկական բարդություններ են, որոնց բաղադրիչները միացել են **ա** հոդակապով և ունեն մեկ ընդհանուր շեշտ: Բացի **ա** հոդակապից, զգալի թվով բարդություններում հոդակապի դերով հանդես է ելն ծայնավորը, որը հիմնականում գործում է ի-ով վերջացող բառ-բաղադրիչների դեպքում (ի+ա>ե), ինչպես՝ գերեթափ, բարեբոյս, բարեպատճառ, ոսկետուտ և այլն: Իսկական բարդությունների ամենատարածված կաղապարներն են՝

1. Գոյական + հոդակապ + բայարմատ՝ աղօթահալրդոր, աստուածաբնակ, աստուածաընկալ, աստուածակոխ, աստուածաթող, աստուածագումար գետաւարար , գերեթափ, դժոխսահրաւեր, խաւարահրաւեր, ծովամատոյց, ծնրահանգոյց, կամարակապ, կարակնակերտ, ջրագնաց, սագաշէն, սովամածոյց, քարագնաց, քարաշէն, քարատաշ, քրթաքաղ:

Բաղադրյալ բառերի մեծագույն մասում անվանական հիմքը համընկել է ուղ-